অধ্যায় ৭ ঃ ধাতুৰূপ

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য

৭.২ পৰিচয়

৭.৩ সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা কিছুমান ধাতুৰ সাধাৰণ ধাৰণা

- ৭.৩.১ ধাতুৰ প্ৰকাৰ ভেদ
- ৭.৩.২ ধাতুৰ ৰূপৰ লগত পুৰুষৰ সম্বন্ধ
- ৭.৩.৩ ক্ৰিয়াৰ কাল আৰু ল-কাৰ

৭.৪ গণ হিচাপে বিভিন্ন ধাতুৰ ধাৰণা আৰু ৰূপ

- ৭.৪.১ ভ্বাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ
- ৭.৪.২ অদাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ
- ৭.৪.৩ জুহোত্যাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ
- ৭.৪.৪ দিবাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ
- ৭.৪.৫ তুদাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ

৭.৫ বহু প্ৰচলিত কিছু সংখ্যক ধাতুৰ ৰূপ

৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৭.৭ অধিক জানিবলৈ

৭.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা কিছুমান ধাতুৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- ধাতুসমূহৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বিষয়ে অবগত হ'ব
- ক্ৰিয়াৰ কাল আৰু ল-কাৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- গণৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব
- বিভিন্ন গণৰ অন্তৰ্ভুক্ত ধাতুৰ ৰূপ জানিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয়

আপুনি ইতিমধ্যে সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা শব্দৰূপৰ বিষয়ে জানিছে। শব্দৰূপৰ নিচিনাকৈ সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা আন এটা বিষয় হ'ল ধাতুৰূপ। বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ পদৰ ভিতৰত ক্ৰিয়াপদক বুজাবলৈ ধাতুৰূপ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে সকলো শব্দৰ

মূলতেই থাকে এটা ধাতু। অর্থাৎ শব্দৰ অর্থ নির্ণয় কৰিবলৈ শব্দৰ ভিতৰত থকা ধাতুটোক উলিয়াই ল'ব লাগে। ধাতুৰ প্রকৃতিগত বৈশিষ্ট্য হৈছে ই শব্দৰ ভিতৰত থকা ক্ষুদ্রতম অংশ। ধাতুৰ লগতেই প্রত্যয়, বিভক্তি, বচন আদি সংযুক্ত কৰি বিভিন্ন শব্দ গঠন কৰা যায়। এটা ধাতুৰ পৰা একাধিক শব্দৰ সৃষ্টি হব পাৰে। সংস্কৃত ভাষা জানিবৰ কাৰণে ধাতুৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰাটো একান্ত প্রয়োজনীয়। এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা ধাতুৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব। ইয়াৰ পিছত ধাতুৰ প্রকাৰভেদ, ক্রিয়াৰ কাল আৰু পুৰুষ হিচাপে ধাতুৰূপৰ বৈচিত্র্যৰ বিষয়েও আপোনাৰ জ্ঞান লাভ হ'ব। তদুপৰি গণৰ বিষয়ে আৰু বিভিন্ন লকাৰত ধাতুৰ ৰূপবোৰৰ বিষয়েও আপুনি অবগত হ'ব।

৭.৩ সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা কিছুমান ধাতুৰ সাধাৰণ ধাৰণা

ভাষাৰ সাধাৰণ নিয়ম অনুসৰি সংস্কৃত ভাষাৰ বাক্যগঠনত ক্রিয়াপদৰ এক অত্যন্ত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা আছে। ক্রিয়াপদবিহীন বাক্যক কেতিয়াও সম্পূর্ণ বুলি ধৰা নহয়। ক্রিয়াপদৰ বিষয়ে জানিবলৈ সংস্কৃতভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা ধাতুৰূপৰ বিশাল বৈচিত্র্যৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। মহামুনি পাণিনিৰ মতে 'ভূ', 'বা' আদিক ধাতু বুলি কোৱা হয়। ধাতুৰ বিষয়ে তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত ***সূত্রটি*** হ'ল 'ভূবাদয়ো ধাতবঃ'। সহজভাষাত ক'বলৈ গ'লে ক্রিয়াবাচক প্রকৃতি বা মূলেই হ'ল ধাতু। যেনে— গম্, ভূ, পঠ্ আদি। গমনার্থক ক্রিয়াপদত গম্‌ধাতু প্রযুক্ত হয়। 'হোৱা' এই অর্থবাহী ক্রিয়াপদত ভূ-ধাতু প্রযুক্ত হয় তথা 'পঠনক্রিয়া' বুজাবলৈ পঠ্ ধাতুৰ প্রয়োগ হয়। শব্দৰূপৰ নিচিনাকৈ ধাতুৰ লগত বিভিন্ন বিভক্তি যুক্ত কৰি ক্রিয়াপদ গঠন কৰা হয়। এই বিভক্তিসমূহক ধাতুবিভক্তি বুলি কোৱা হয়। মহামুনি পাণিনিৰ মতে এই বিভক্তিবোৰৰ আকৃতি আৰম্ভ হয় 'তিপ্' পদেৰে আৰু শেষ হয় 'মহিঙ্' পদেৰে। 'তিপ্' পদৰ 'তি' আৰু 'মহিঙ্' পদৰ 'ঙ্'-ক লগলগাই যি 'তিঙ্' পদটো পোৱা যায় সেইটোৱে সামগ্রিকভাৱে ধাতুবিভক্তিক বুজায়। গতিকে 'সুপ্' যেনেকৈ শব্দবিভক্তিৰ প্রতীক, 'তিঙ্' সেইদৰে সংস্কৃতত ধাতুবিভক্তিৰ প্রতীক হিচাপে ব্যৱহাৰ হয়। 'তিঙ্'ৰ অন্তর্গত বিভক্তিৰ আকৃতি সংযুক্ত কৰি ক্রিয়াৰ কাল, বচন, পুৰুষ অনুসৰি বিভিন্ন ধাতুৰ ৰূপ নির্দ্ধাৰণ কৰা হয় আৰু এই ৰূপবোৰে বাক্যত ক্রিয়াপদ হিচাপে ব্যৱহাৰ হয়।

সূত্র ঃ সংস্কৃত ভাষাত 'সূত্র' পদটো এটা পাৰিভাষিক শব্দ (Technical Term) হিচাপে ব্যৱহাৰ হয়। অলপসংখ্যক আখৰযুক্ত, অসন্দিগ্ধ, বিশাল অর্থব্যঞ্জক, সাৰগর্ভ, সঠিক আৰু অনবদ্য শব্দসমুদায়ক সূত্র বুলি কোৱা হয়—
অল্পাক্ষৰমসন্দিগ্ধং সাৰবৎ বিশ্বতো মুখম্।
অস্তোভমনবদ্যঞ্চ সূত্রং সূত্রবিদো বিদুঃ।।

জানি থোৱা ভাল

১) মহামুনি পাণিনিয়ে 'অষ্টাধ্যায়ী' নামৰ বিশাল গ্রন্থখন ৰচনা কৰিছে। সমগ্র বিশ্বতেই ব্যাকৰণৰ ক্ষেত্রত এইখনৰ অনবদ্য অবদান আছে। এই গ্রন্থত আঠটা অধ্যায় আছে। সেইকাৰণেই ইয়াৰ নাম 'অষ্টাধ্যায়ী'। প্রত্যেকটো অধ্যায়ত চাৰিটাকৈ 'পাদ' আছে। গতিকে সমগ্র 'অষ্টাধ্যায়ী' গ্রন্থখনত সর্বমুঠ ৩২ (৪ × ৮)টা পাদ আছে। প্রত্যেকটো পাদতে বিভিন্ন সূত্র অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।

২) পাণিনিৰ সূত্ৰৰ পিছফালে প্ৰথমতে অধ্যায় সংখ্যা, তাৰপিছত পাদ সংখ্যা আৰু শেষত সূত্ৰসংখ্যা দিয়া হয়। যেনে— 'ভূবাদয়ো ধাতবঃ' এই সূত্ৰটো অষ্টাধ্যায়ীগ্ৰন্থৰ প্ৰথম অধ্যায়ৰ তৃতীয় পাদৰ প্ৰথম সূত্ৰ। গতিকে এই সূত্ৰটোৰ অবস্থানৰ চিন হিচাপে (১.৩.১) এই সংখ্যা ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই নিয়ম অনুসৰি 'ভূবাদয়ো ধাতবঃ' (১.৩.১) —এনেদৰে লিখা হয়।

৭.৩.১ ধাতুৰ প্ৰকাৰভেদ

সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা বিভিন্ন ধাতুসমূহক তিনিটা ভাগত ভগোৱা হৈছে। সেইবোৰ হ'ল পৰস্মৈপদী, আত্মনেপদী আৰু উভয়পদী। অৰ্থাৎ সংস্কৃতভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা কিছুমান ধাতু পৰস্মৈপদী, কিছুমান আত্মনেপদী আৰু কিছুমান উভয়পদী। কিন্তু স্মৰণীয় বিষয়টো হ'ল যে বিশেষ বিশেষ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম দেখা যায়। যেনে— নিৰ্দিষ্ট নিয়ম অনুসৰি কেতিয়াবা পৰস্মৈপদী ধাতু আত্মনেপদী, আত্মনেপদী ধাতু পৰস্মৈপদী অথবা উভয়পদী ধাতু কেবলমাত্ৰ আত্মনেপদী বা কেবলমাত্ৰ পৰস্মৈপদী হয়। পাণিনিৰ দ্বাৰা ৰচিত ব্যাকৰণত এই নিয়মবোৰ সূত্ৰৰ আকাৰত লিপিবদ্ধ আছে। মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল পৰস্মৈপদ আৰু আত্মনেপদ হিচাপে ধাতু বিভক্তিৰ আকৃতিত পাৰ্থক্য দেখা যায়। পুৰুষ আৰু বচনৰ ভিত্তিত পৰস্মৈপদৰ নটা (৯) আৰু আত্মনেপদৰ নটা (৯) ৰূপ পোৱা যায় নিৰ্দিষ্ট ল-কাৰত।

জানি থোৱা ভাল

যি বিশেষ নিয়ম অনুসৰি প্ৰকৃততে আত্মনেপদী নোহোৱা ধাতুটো আত্মনেপদৰ বিভক্তি গ্ৰহণ কৰে (অৰ্থাৎ আত্মনেপদী হৈ যায়) সেই নিয়মকে আত্মনেপদ বিধান বুলি কোৱা হয়। একেদৰে যি বিশেষ নিয়ম অনুসৰি প্ৰকৃততে পৰস্মৈপদী নোহোৱা ধাতুটো পৰস্মৈপদী ধাতুবিভক্তি গ্ৰহণ কৰে (অৰ্থাৎ পৰস্মৈপদী হয়) সেই নিয়মক পৰস্মৈপদ বিধান বুলি কোৱা হয়। এনেকুৱা বিধান বা নিয়ম অনুসৰি উভয়পদী ধাতুকো কেৱল মাত্ৰ আত্মনেপদী বা কেৱলমাত্ৰ পৰস্মৈপদী হোৱা দেখা যায়।

৭.৩.২ ধাতুৰ ৰূপৰ লগত পুৰুষৰ সম্বন্ধ

সংস্কৃত ব্যাকৰণত 'পুৰুষ'ৰ ধাৰণা এক অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। পুৰুষ শব্দটোৱে সংস্কৃত ব্যাকৰণত ব্যক্তিক বুজায়। পুৰুষ তিনি প্ৰকাৰৰ। যেনে— প্ৰথম পুৰুষ (First Person), মধ্যম পুৰুষ (Second Person), আৰু উত্তম পুৰুষ (Third Person)। ধাতুৰ ৰূপ পুৰুষ হিচাপে বেলেগ বেলেগ হয়। প্ৰতিটো পুৰুষৰ লগত তিনিটা বচন যুক্ত থাকে। সেইবোৰ হ'ল—একবচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন। তিনিটা পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত তিনিটাকৈ

ৰূপ হ'লে মুঠ ৩ × ৩ = ৯টা ধাতুবিভক্তিৰ ৰূপ পোৱা যায়। নটা ৰূপ পৰস্মৈপদৰ ক্ষেত্ৰত আৰু নটা ৰূপ আত্মনেপদৰ ক্ষেত্ৰত পোৱা হেতুকে সৰ্বমুঠ ১৮টা ধাতুবিভক্তিৰ ৰূপ দেখা যায়। ধাতুৰ লগত এই ৰূপবোৰ যুক্ত কৰি বাক্যত ক্ৰিয়াপদ গঠন কৰা হয়।

৭.৩.৩ ক্ৰিয়াৰ কাল আৰু ল-কাৰ

ক্ৰিয়াশব্দটোৰ দ্বাৰা কাৰ্য বুজায় আৰু প্ৰতিটো কাৰ্য সময়সাপেক্ষ হয়। অৰ্থাৎ এটা কাৰ্য এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ত সম্পন্ন হয়। ফলস্বৰূপে প্ৰতিটো ক্ৰিয়াৰ এটা কাল থাকে। কাল অনুসৰি ক্ৰিয়াপদ তথা ধাতুৰ ৰূপ বেলেগ বেলেগ হয়। যেনে— 'গম্' ধাতুৰ বৰ্তমান কালৰ ৰূপ আৰু 'গম্' ধাতুৰ অতীত কালৰ ৰূপ সম্পূৰ্ণ বেলেগ। সংস্কৃতভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা ধাতুৰ ৰূপ জানিবলৈ ক্ৰিয়াৰ কাল সম্পৰ্কে ধাৰণা থকাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়। এইখিনিতে ল-কাৰৰ প্ৰসঙ্গ আহি পৰে। মহামুনি পাণিনিৰ মতে সংস্কৃত ব্যাকৰণত দহটা ল-কাৰ আছে। যেনে— লট্, লোট্,লঙ্, লিঙ্, লেট্ লৃট্, লৃঙ্, লুট্, লিট্, লুঙ্। ইয়াৰ ভিতৰত 'লেট্' কেবলমাত্ৰ বৈদিক সংস্কৃতত ব্যৱহাৰ হয়। তদুপৰি 'লিঙ্' শব্দটোৱে 'বিধিলিঙ্' আৰু 'আশীৰ্লিঙ্'কো বুজায়। প্ৰত্যেকটো পদতেই 'ল'-আখৰ থকা কাৰণে এইবোৰক চমুকৈ 'লকাৰ' বুলি কোৱা হয়। এই দহ-লকাৰৰ ভিতৰত ক্ৰিয়াৰ বৰ্তমান কাল বুজাবলৈ 'লট্', সাধাৰণ অতীত বুজাবলৈ 'লঙ্' আৰু ভবিষ্যতকাল বুজাবলৈ 'লৃট্' ব্যৱহাৰ কৰা হয়। 'বিধিলিঙ্' লকাৰটোৱে বিধি, প্ৰশ্ন, প্ৰাৰ্থনা, সম্ভাৱনা বুজায়। 'লোট্' ল-কাৰৰ দ্বাৰা অনুজ্ঞা বুজোৱা হয়। 'লট্', 'লোট্', 'লঙ্', 'বিধিলিঙ্' আৰু 'লৃট্' লকাৰৰ বিভক্তিবোৰ জানিলে সাধাৰণভাৱে বাক্যত ক্ৰিয়াপদৰ ব্যৱহাৰ সহজ হৈ পৰে। সেইকাৰণে এই পাঁচটা ল-কাৰৰ বিভক্তিৰ চিনবোৰ পুৰুষ আৰু বচন অনুসৰি তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

লট্— পৰস্মৈপদ

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তি	সি	মি
দ্বিবচন	তস্	থস্	বস্
বহুবচন	অন্তি	থ	মস্

লট্— আত্মনেপদ

	প্ৰথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তে	সে	এ
দ্বিবচন	আতে	আথে	বহে
বহুবচন	অন্তে	ধ্বে	মহে

লোট্— পৰস্মৈপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তু	হি	আনি
দ্বিবচন	তাম্	তম্	আৱ
বহুবচন	অন্তু	ত	আম

লোট্— আত্মনেপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তাম্	স্ব	ঐ
দ্বিবচন	আতাম্	আথাম্	আবহৈ
বহুবচন	অন্তাম্	ধ্বম্	আমহৈ

লঙ্— পৰস্মৈপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দ	স্	অম্
দ্বিবচন	তাম্	তম্	ব
বহুবচন	অন্	ত	ম

লঙ্— আত্মনেপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ত	থাস্	ই
দ্বিবচন	আতাম্	আথাম্	বহি
বহুবচন	অন্ত	ধ্বম্	মহি

বিধিলিঙ্— পৰস্মৈপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	যাৎ	যাস্	যাম্
দ্বিবচন	যাতাম্	যাতম্	যাব
বহুবচন	যুস্	যাত	যাম

বিধিলিঙ্— আত্মনেপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ঈত	ঈথাস্	ঈয়
দ্বিবচন	ঈয়াতাম্	ঈয়াথাম্	ঈবহি
বহুবচন	ঈৰন্	ঈধ্বম্	ঈমহি

লৃট্— পৰস্মৈপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	স্যতি	স্যসি	স্যামি
দ্বিবচন	স্যতস্	স্যথস্	স্যাবস্
বহুবচন	স্যন্তি	স্যথ	স্যামস্

লৃট্— আত্মনেপদ

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	স্যতে	স্যসে	স্যে
দ্বিবচন	স্যেতে	স্যেথে	স্যাবহে
বহুবচন	স্যন্তে	স্যধ্বে	স্যামহে

৭.৪ গণ হিচাপে বিভিন্ন ধাতুৰ ধাৰণা আৰু ৰূপ

সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা বিশালসংখ্যক ধাতুৰ ৰূপবৈশিষ্ট্য বেলেগ বেলেগ। ধাতুসমূহৰ ৰূপৰ বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এইবিলাকক দহটা শ্রেণীত বিভক্ত কৰা হৈছে। এই শ্রেণী বিলাকক 'গণ' বুলি কোৱা হয়। গতিকে সমগ্র ধাতুক দহটা গণত বিভক্ত কৰা হৈছে। প্রত্যেকটো গণত এটা সাধাৰণ ধাতুক প্রতীক হিচাপে লৈ সেই ধাতুৰ ভিত্তিত গণটোক নামাঙ্কিত কৰা হৈছে। সেই হিচাপে গণসমূহ হৈছে—

ভূ ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — ভ্বাদি গণ (ভূ + আদি = ভ্বাদি)
অদ্ ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — অদাদি গণ (অদ্ + আদি = অদাদি)
হু ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — হ্বাদি গণ (হু + আদি = হ্বাদি)
দিব্ ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — দিবাদি গণ (দিব্ + আদি = দিবাদি)
সু ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — স্বাদি গণ (সু + আদি = স্বাদি)
তুদ্ ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — তুদাদি গণ (তুদ্ + আদি = তুদাদি)
ৰুধ্ ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — ৰুধাদি গণ (ৰুধ্ + আদি = ৰুধাদি)
তন্ ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — তনাদি গণ (তন্ + আদি = তনাদি)
ক্রী ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — ক্র্যাদি গণ (ক্রী + আদি = ক্র্যাদি)
চুৰ্ ধাতুক প্রধান হিচাপে লৈ — চুৰাদি গণ (চুৰ্ + আদি = চুৰাদি)

ইয়াৰ ভিতৰত হ্বাদিগণক জুহোত্যাদিগণ বুলিও কোৱা হয়। এই আটাইকেইটা গণক সামৰি লৈ এটা প্রচলিত শ্লোক পোৱা যায়। সেইটো হ'ল—

ভ্বাদ্যদাদী জুহোত্যাদির্দিবাদিঃ স্বাদিৰেব চ।
তুদাদিশ্চ ৰুধাদিশ্চ তনক্র্যাদি চুৰাদয়ঃ।।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ সংস্কৃত ব্যাকৰণত কেইপ্রকাৰ ধাতুৰ উল্লেখ আছে?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সংস্কৃত ব্যাকৰণত কেইবিধ পুৰুষৰ উল্লেখ আছে?

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ পাণিনিৰ দ্বাৰা ৰচিত ব্যাকৰণ পুথিখনৰ নাম কি?

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ধাতুসমূহক কেইটা গণত ভাগ কৰা হৈছে?

.....

৭.৪.১ ভ্বাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ

ভূ ধাতু পৰস্মৈপদী। ইয়াৰ অর্থ হ'ল 'হোৱা' (to be)। এই ধাতুৰ ৰূপ তলত দিয়া হল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	**মধ্যম পুৰুষ**	**উত্তম পুৰুষ**
একবচন	ভৱতি	ভৱসি	ভৱামি
দ্বিবচন	ভৱতঃ	ভৱথঃ	ভৱাবঃ
বহুবচন	ভৱন্তি	ভৱথ	ভৱামঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	**মধ্যম পুৰুষ**	**উত্তম পুৰুষ**
একবচন	ভৱতু	ভৱ	ভৱানি
দ্বিবচন	ভৱতাম্	ভৱতম্	ভৱাব
বহুবচন	ভৱন্তু	ভৱত	ভৱাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	**মধ্যম পুৰুষ**	**উত্তম পুৰুষ**
একবচন	অভৱৎ	অভৱঃ	অভৱম্
দ্বিবচন	অভৱতাম্	অভৱতম্	অভৱাব
বহুবচন	অভবন্	অভৱত	অভৱাম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ভৰেৎ	ভৰেঃ	ভৰেয়ম্
দ্বিবচন	ভৰেতাম্	ভৰেতম্	ভৰেৱ
বহুবচন	ভৰেয়ুঃ	ভৰেত	ভৰেম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	ভৰিষ্যতি	ভৰিষ্যসি	ভৰিষ্যামি
দ্বিবচন	ভৰিষ্যতঃ	ভৰিষ্যথঃ	ভৰিষ্যাবঃ
বহুবচন	ভৰিষ্যন্তি	ভৰিষ্যথ	ভৰিষ্যামঃ

বদ্ (কোৱা, to speak) জি (জয় কৰা, to conquer), স্মৃ (স্মৰণ কৰা, to remember) গম্ (যোৱা, to go) দৃশ্ (দেখা, to see) আদি ভবাদিগণীয় পৰস্মৈপদী ধাতু। এই গণৰ অন্তর্ভুক্ত সেব্ ধাতু আত্মনেপদী হয়। সেব্ ধাতুৰ ৰূপবোৰ তলত দিয়া হ'ল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	সেৱতে	সেৱসে	সেৱে
দ্বিবচন	সেৱেতে	সেৱেথে	সেৱাৱহে
বহুবচন	সেৱন্তে	সেৱধ্বে	সেৱামহে

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	সেৱতাম্	সেৱস্ব	সেৱৈ
দ্বিবচন	সেৱেতাম্	সেৱেথাম্	সেৱাৱহৈ
বহুবচন	সেৱন্তাম্	সেৱধ্বম্	সেৱামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অসেৱত	অসেৱথাঃ	অসেৱে
দ্বিবচন	অসেৱতাম্	অসেৱেথাম্	অসেৱাৱহি
বহুবচন	অসেৱন্ত	অসেৱধ্বম্	অসেৱামহি

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	সেৱেত	সেৱেথাঃ	সেৱেয়
দ্বিবচন	সেৱেয়াতাম্	সেৱেয়াথাম্	সেৱেৱহি
বহুবচন	সেৱেৱন্	সেৱেধ্বম্	সেৱেমহি।

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	সেৰিষ্যতে	সেৰিষ্যসে	সেৰিষ্যে
দ্বিবচন	সেৰিষ্যেতে	সেৰিষ্যথে	সেৰিষ্যাবহে
বহুবচন	সেৰিষ্যন্তে	সেৰিষ্যধ্বে	সেৰিষ্যামহে

বৃৎ (থকা, to exist) চেষ্ট্ (চেষ্টা কৰা, to try), ত্রৈ (ত্রাণ কৰা, to protect) ইত্যাদি ভ্বাদিগণীয় আত্মনেপদী ধাতু।

৭.৪.২ অদাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ

অদ্ ধাতু পৰস্মৈপদী। ইয়াৰ অর্থ হল 'খোৱা' (to eat)। এই ধাতুৰ ৰূপবোৰ তলত দিয়া হ'ল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অত্তি	অৎসি	অদ্মি
দ্বিবচন	অত্তঃ	অত্থঃ	অদ্বঃ
বহুবচন	অদন্তি	অত্থ	অদ্মঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অত্তু	অদ্ধি	অদানি
দ্বিবচন	অত্তাম্	অত্তম্	অদাব
বহুবচন	অদন্তু	অত্ত	অদাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	আদৎ	আদঃ	আদম্
দ্বিবচন	আত্তাম্	আত্তম্	আদ্ব
বহুবচন	আদন্	আত্ত	আদ্ম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অদ্যাৎ	অদ্যাঃ	অদ্যাম্
দ্বিবচন	অদ্যাতাম্	অদ্যাতম্	অদ্যাৱ
বহুবচন	অদ্যুঃ	অদ্যাত	অদ্যাম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অৎস্যতি	অৎস্যসি	অৎস্যামি
দ্বিবচন	অৎস্যতঃ	অৎস্যথঃ	অৎস্যাৱঃ
বহুবচন	অৎস্যন্তি	অৎস্যথ	অৎস্যামঃ

যা (যোৱা to go), ৰুদ্ (ক্রন্দন কৰা to cry), শাস্ (শাসন কৰা to govern), অস্ (থকা, to be), হন্ (হত্যা কৰা, to kill) ইত্যাদি অদাদিগণীয় পৰস্মৈপদী ধাতু। এই গণৰ অন্তর্ভুক্ত আস্ ধাতু (বহা, to sit) আত্মনেপদী। ইয়াৰ ৰূপবোৰ তলত দিয়া হ'ল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	আস্তে	আস্সে	আসে
দ্বিবচন	আসাতে	আসাথে	আস্বহে
বহুবচন	আসতে	আদ্ধে, আধ্বে	আস্মহে

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	আস্তাম্	আস্স্ব	আসৈ
দ্বিবচন	আসাতাম্	আসাথাম্	আসাৱহৈ
বহুবচন	আসতাম্	আদ্ধম্, আধ্বম্	আসামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	আস্ত	আস্থাঃ	আসি
দ্বিবচন	আসাতাম্	আসাথাম্	আস্বহি
বহুবচন	আসত	আদ্ধম্, আধ্বম্	আস্মহি

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	আসীত	আসীথাঃ	আসীয়
দ্বিবচন	আসীয়াতাম্	আসীয়াথাম্	আসীবহি
বহুবচন	আসীৱন্	আসীধ্বম্	আসীমহি।

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	আসিষ্যতে	আসিষ্যসে	আসিষ্যে
দ্বিবচন	আসিষ্যেতে	আসিষ্যেথে	আসিষ্যাৱহে
বহুবচন	আসিষ্যন্তে	আসিষ্যধ্বে	আসিষ্যামহে।

শী (শয়ন কৰা, to sleep), বস্ (পৰিধান কৰা, to put on), আদি অদাদিগণীয় আত্মনেপদী ধাতু।

৭.৪.৩ জুহোত্যাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ

হু ধাতু (যজ্ঞ কৰা, to sacrifice) পৰস্মৈপদী। ইয়াৰ ৰূপবোৰ তলত দিয়া হ'ল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জুহোতি	জুহোষি	জুহোমি
দ্বিবচন	জুহুতঃ	জুহুথঃ	জুহুৱঃ
বহুবচন	জুহ্বতি	জুহুথ	জুহুমঃ।

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জুহোতু	জুহুধি	জুহৱানি
দ্বিবচন	জুহুতাম্	জুহুতম্	জুহৱাৱ
বহুবচন	জুহ্বতু	জুহুত	জুহৱাম।

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অজুহোৎ	অজুহোঃ	অজুহৱম্
দ্বিবচন	অজুহুতাম্	অজুহুতম্	অজুহুৱ
বহুবচন	অজুহ্বুঃ	অজুহুত	অজুহুম।

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	জুহুয়াৎ	জুহুয়াঃ	জুহুয়াম্
দ্বিবচন	জুহুয়াতাম্	জুহুয়াতম্	জুহুয়াব
বহুবচন	জুহুয়ুঃ	জুহুয়াত	জুহুয়াম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হোষ্যতি	হোষ্যসি	হোষ্যামি
দ্বিবচন	হোষ্যতঃ	হোষ্যথঃ	হোষ্যাৱঃ
বহুবচন	হোষ্যন্তি	হোষ্যথ	হোষ্যামঃ।

ভী (ভয় খোৱা, to be afraid), হা (ত্যাগ কৰা, to give up) আদি জুহোত্যাদিগণীয় পৰস্মৈপদী ধাতু। দা জুহোত্যাদিগণীয় উভয়পদী ধাতু। ইয়াৰ আত্মনেপদৰ ৰূপটো তলত দিয়া হ'ল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দত্তে	দৎসে	দদে
দ্বিবচন	দদাতে	দদাথে	দদ্বহে
বহুবচন	দদতে	দদ্ধে	দদ্মহে।

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দত্তাম্	দৎস্ব	দদৈ
দ্বিবচন	দদাতাম্	দদাথাম্	দদাৱহৈ
বহুবচন	দদতাম্	দদ্ধম্	দদামহৈ।

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অদত্ত	অদথাঃ	অদদি
দ্বিবচন	অদদাতাম্	অদদাথাম্	অদদ্বহি
বহুবচন	অদদত	অদদ্ধম্	অদদ্মহি।

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দদীত	দদীথাঃ	দদীয়
দ্বিবচন	দদীয়াতাম্	দদীয়াথাম্	দদীৱহি
বহুবচন	দদীৰন্	দদীধ্বম্	দদীমহি।

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দাস্যতে	দাস্যসে	দাস্যে
দ্বিবচন	দাস্যেতে	দাস্যেথে	দাস্যাৱহে
বহুবচন	দাস্যন্তে	দাস্যধ্বে	দাস্যামহে।

হা (যোৱা, to go), মা (পৰিমাপ কৰা, to measure) জুহোত্যাদিগণীয় আত্মনেপদী ধাতু।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ ভূ-ধাতুৰ লটৰ প্রথম পুৰুষৰ একবচন কি হয়?

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সেৱ্-ধাতুৰ লোটৰ মধ্যমপুৰুষৰ বহুবচনত কি হয়?

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ আস্ ধাতুৰ লৃটৰ উত্তমপুৰুষৰ দ্বিবচনত কি হয়?

.....

৭.৪.৪ দিবাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ

দিব্ ধাতু (দীপ্তি পোৱা, to shine) পৰস্মৈপদী। এই ধাতুৰ ৰূপবোৰ তলত দিয়া হ'ল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দীব্যতি	দীব্যসি	দীব্যামি
দ্বিবচন	দীব্যতঃ	দীব্যথঃ	দীব্যাৱঃ
বহুবচন	দীব্যন্তি	দীব্যথ	দীব্যামঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দীব্যতু	দীব্য	দীব্যানি
দ্বিবচন	দীব্যতাম্	দীব্যতম্	দীব্যাৱ
বহুবচন	দীব্যন্তু	দীব্যত	দীব্যাম।

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অদীব্যৎ	অদীব্যঃ	অদীব্যম্
দ্বিবচন	অদীব্যতাম্	অদীব্যতম্	অদীব্যাৱ
বহুবচন	অদীব্যন্	অদীব্যত	অদীব্যাম।

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দীব্যেৎ	দীব্যেঃ	দীব্যেয়ম্
দ্বিবচন	দীব্যেতাম্	দীব্যেতম্	দীব্যেৱ
বহুবচন	দীব্যেয়ুঃ	দীব্যেত	দীব্যেম।

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	দেৰিষ্যতি	দেৰিষ্যসি	দেৰিষ্যামি
দ্বিবচন	দেৰিষ্যতঃ	দেৰিষ্যথঃ	দেৰিষ্যাৱঃ
বহুবচন	দেৰিষ্যন্তি	দেৰিষ্যথ	দেৰিষ্যামঃ।

নৃৎ (নাচা, to dance), সিব (চিলাই কৰা, to sew) আদি দিবাদিগণীয় পৰস্মৈপদী ধাতু। বিদ্ (থকা, to exist) দিবাদিগনীয় ধাতুৰ অন্তর্ভুক্ত এটা আত্মনেপদী ধাতু। ইয়াৰ ৰূপবোৰ তলত দিয়া হ'ল—

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বিদ্যতে	বিদ্যসে	বিদ্যে
দ্বিবচন	বিদ্যেতে	বিদ্যেথে	বিদ্যাৱহে
বহুবচন	বিদ্যন্তে	বিদ্যধ্বে	বিদ্যামহে।

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বিদ্যতাম্	বিদ্যস্ব	বিদ্যৈ
দ্বিবচন	বিদ্যেতাম্	বিদ্যেথাম্	বিদ্যাৱহৈ
বহুবচন	বিদ্যন্তাম্	বিদ্যধ্বম্	বিদ্যামহৈ।

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অৱিদ্যত	অৱিদ্যথাঃ	অৱিদ্যে
দ্বিবচন	অৱিদ্যেতাম্	অৱিদ্যেথাম্	অৱিদ্যাৱহি
বহুবচন	অৱিদ্যন্ত	অৱিদ্যধ্বম্	অৱিদ্যামহি।

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বিদ্যেত	বিদ্যেথাঃ	বিদ্যেয়
দ্বিবচন	বিদ্যেয়াতাম্	বিদ্যেয়াথাম্	বিদ্যেৱহি
বহুবচন	বিদ্যেৰন্	বিদ্যেধ্বম্	বিদ্যেমহি।

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বেৎস্যতে	বেৎস্যসে	বেৎস্যে
দ্বিবচন	বেৎস্যেতে	বেৎস্যেথে	বেৎস্যাৱহে
বহুবচন	বেৎস্যন্তে	বেৎস্যধ্বে	বেৎস্যামহে।

জন্ (উৎপন্ন হোৱা, to be born), যুজ্ (যোগ্য হোৱা, to be proper) ইত্যাদি দিবাদিগণীয় আত্মনেপদী ধাতু।

জানি থোৱা ভাল

জন্ ধাতুৰ ৰূপটো জায়তে, জায়েতে, জায়ন্তে —এইদৰে হয়।

২.৪.৫ তুদাদিগণীয় ধাতুৰ ৰূপ

তুদ্ ধাতু উভয়পদী, অর্থাৎ ইয়াৰ পৰস্মৈপদ আৰু আত্মনেপদ দুয়োটা ৰূপেই পোৱা যায়। এই ধাতুৰ অর্থ হ'ল— দুখ দিয়া (to cause pain, to oppress)। এই ধাতুৰ ৰূপবোৰ তলত দিয়া হ'ল—

পৰস্মৈপদ

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তুদতি	তুদসি	তুদামি
দ্বিবচন	তুদতঃ	তুদথঃ	তুদাৱঃ
বহুবচন	তুদন্তি	তুদথ	তুদামঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তুদতু	তুদ	তুদানি
দ্বিবচন	তুদতাম্	তুদতম্	তুদাৱ
বহুবচন	তুদন্তু	তুদত	তুদাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অতুদৎ	অতুদঃ	অতুদম্
দ্বিবচন	অতুদতাম্	অতুদতম্	অতুদাৱ
বহুবচন	অতুদন্	অতুদত	অতুদাম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তুদেৎ	তুদেঃ	তুদেয়ম্
দ্বিবচন	তুদেতাম্	তুদেতম্	তুদেৱ
বহুবচন	তুদেয়ুঃ	তুদেত	তুদেম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তোৎস্যতি	তোৎস্যসি	তোৎস্যামি
দ্বিবচন	তোৎস্যতঃ	তোৎস্যথঃ	তোৎস্যাৱঃ
বহুবচন	তোৎস্যন্তি	তোৎস্যথ	তোৎস্যামঃ।

স্পৃশ্ (স্পর্শ কৰা, to touch), ইষ্ (ইচ্ছা কৰা, to wish), প্রচ্ছ্ (প্রশ্ন কৰা, to ask) আদি তুদাদিগণীয় পৰস্মৈপদী ধাতু।

আত্মনেপদ

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তুদতে	তুদসে	তুদে
দ্বিবচন	তুদেতে	তুদেথে	তুদাৱহে
বহুবচন	তুদন্তে	তুদধ্বে	তুদামহে।

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তুদতাম্	তুদস্ব	তুদৈ
দ্বিবচন	তুদেতাম্	তুদেথাম্	তুদাৱহৈ
বহুবচন	তুদন্তাম্	তুদধ্বম্	তুদামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অতুদত	অতুদথাঃ	অতুদে
দ্বিবচন	অতুদেতাম্	অতুদেথাম্	অতুদাৱহি
বহুবচন	অতুদন্ত	অতুদধ্বম্	অতুদামহি

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তুদেত	তুদেথাঃ	তুদেয়
দ্বিবচন	তুদেয়াতাম্	তুদেয়াথাম্	তুদেৱহি
বহুবচন	তুদেৰন্	তুদেধ্বম্	তুদেমহি

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	তোৎস্যতে	তোৎস্যসে	তোৎস্যে
দ্বিবচন	তোৎস্যেতে	তোৎস্যেথে	তোৎস্যাৱহে
বহুবচন	তোৎস্যন্তে	তোৎস্যধ্বে	তোৎস্যামহে।

ধৃ (থকা, to remain), মৃ (মৰা, to die) আদি তুদাদিগণীয় আত্মনেপদী ধাতু।

জানি থোৱা ভাল

১) গম্ ধাতুৰ ক্ষেত্ৰত গচ্ছ— আদেশ হৈ গচ্ছতি, গচ্ছতঃ আদি ৰূপ হয়।

২) শাস্ ধাতুৰ ক্ষেত্ৰত শাস্তি, শিষ্ট, শাসতি— আদি ৰূপ হয়।

৩) হন্ ধাতুৰ ক্ষেত্ৰত হন্তি, হতঃ, ঘ্নন্তি— এনেদৰে ৰূপ হয়।

৪) শী ধাতুৰ ক্ষেত্ৰত শেতে, শয়াতে, শেৰতে— এনেদৰে ৰূপ হয়।

৫) মৃ ধাতুৰ লৃট্ লকাৰৰ ৰূপটো পৰস্মৈপদী হয়।

৭.৫ বহুপ্ৰচলিত কিছুসংখ্যক ধাতুৰ ৰূপ

শ্রু ধাতু (পৰস্মৈপদী— শুনা, to hear)

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	শৃণোতি	শৃণোষি	শৃণোমি
দ্বিবচন	শৃণুতঃ	শৃণুথঃ	শৃণুৱঃ, শৃণ্বঃ
বহুবচন	শৃণ্বন্তি	শৃণুথ	শৃণুমঃ, শৃণ্মঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	শৃণোতু	শৃণু	শৃণৱানি
দ্বিবচন	শৃণুতাম্	শৃণুতম্	শৃণৱাৱ
বহুবচন	শৃণ্বন্তু	শৃণুত	শৃণৱাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অশৃণোৎ	অশৃণোঃ	অশৃণৱম্
দ্বিবচন	অশৃণুতাম্	অশৃণুতম্	অশৃণৱ, অশৃণ্ব
বহুবচন	অশৃণ্বন্	অশৃণুত	অশৃণুম, অশৃণ্ম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	শৃণুয়াৎ	শৃণুয়াঃ	শৃণুয়াম্
দ্বিবচন	শৃণুয়াতাম্	শৃণুয়াতম্	শৃণুয়াৱ
বহুবচন	শৃণুয়ুঃ	শৃণুয়াত	শৃণুয়াম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	শ্রোষ্যতি	শ্রোষ্যসি	শ্রোষ্যামি
দ্বিবচন	শ্রোষ্যতঃ	শ্রোষ্যথঃ	শ্রোষ্যাৱঃ
বহুবচন	শ্রোষ্যন্তি	শ্রোষ্যথ	শ্রোষ্যামঃ

বৃৎ ধাতু (আত্মনেপদী থকা, to exist)

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বর্ত্ততে	বর্ত্তসে	বর্ত্তে
দ্বিবচন	বর্ত্তেতে	বর্ত্তেথে	বর্ত্তাৱহে
বহুবচন	বর্ত্তন্তে	বর্ত্তধ্বে	বর্ত্তামহে

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বর্ত্ততাম্	বর্ত্তস্ব	বর্ত্তৈ
দ্বিবচন	বর্ত্তেতাম্	বর্ত্তেথাম্	বর্ত্তাৱহৈ
বহুবচন	বর্ত্তন্তাম্	বর্ত্তধ্বম্	বর্ত্তামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অবর্ত্তত	অবর্ত্তথাঃ	অবর্ত্তে
দ্বিবচন	অবর্ত্তেতাম্	অবর্ত্তেথাম্	অবর্ত্তাৱহি
বহুবচন	অবর্ত্তন্ত	অবর্ত্তধ্বম্	অবর্ত্তামহি

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বর্ত্তেত	বর্ত্তেথাঃ	বর্ত্তেয়
দ্বিবচন	বর্ত্তেয়াতাম্	বর্ত্তেয়াথাম্	বর্ত্তেৱহি
বহুবচন	বর্ত্তেৱন্	বর্ত্তেধ্বম্	বর্ত্তেমহি

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বর্ত্তিষ্যতে	বর্ত্তিষ্যসে	বর্ত্তিষ্যে
দ্বিবচন	বর্ত্তিষ্যেতে	বর্ত্তিষ্যেথে	বর্ত্তিষ্যাৱহে
বহুবচন	বর্ত্তিষ্যন্তে	বর্ত্তিষ্যধ্বে	বর্ত্তিষ্যামহে

জানি থোৱা ভাল

বৃৎ ধাতুৰ লৃট্ লকাৰত পৰস্মৈপদী ৰূপটোও পোৱা যায়। যেনে বর্ৎস্যতি, বর্ৎস্যতঃ, বর্ৎস্যন্তি ইত্যাদি।

কৃ ধাতু (উভয়পদী— কৰা, to do)

পৰস্মৈপদ

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কৰোতি	কৰোষি	কৰোমি
দ্বিবচন	কুৰুতঃ	কুৰুথঃ	কুর্ব্বঃ
বহুবচন	কুর্ব্বন্তি	কুৰুথ	কুর্ম্মঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কৰোতু	কুৰু	কৰৱাণি
দ্বিবচন	কুৰুতাম্	কুৰুতম্	কৰৱাৱ
বহুবচন	কুর্ব্বন্তু	কুৰুত	কৰৱাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অকৰোৎ	অকৰোঃ	অকৰৱম্
দ্বিবচন	অকুৰুতাম্	অকুৰুতম্	অকুর্ব্ব
বহুবচন	অকুর্ব্বন	অকুৰুত	অকুর্ম্ম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কুর্য্যাৎ	কুর্য্যাঃ	কুর্য্যাম্
দ্বিবচন	কুর্য্যাতাম্	কুর্য্যাতম্	কুর্য্যাৱ
বহুবচন	কুর্য্যুঃ	কুর্য্যাত	কুর্য্যাম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কৰিষ্যতি	কৰিষ্যসি	কৰিষ্যামি
দ্বিবচন	কৰিষ্যতঃ	কৰিষ্যথঃ	কৰিষ্যাৱঃ
বহুবচন	কৰিষ্যন্তি	কৰিষ্যথ	কৰিষ্যামঃ

(আত্মনেপদ) কৃ ধাতু

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কুৰুতে	কুৰুষে	কুর্ব্বে
দ্বিবচন	কুর্ব্বাতে	কুর্ব্বাথে	কুর্ব্বহে
বহুবচন	কুর্ব্বতে	কুৰুধ্বে	কুর্ম্মহে

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কুৰুতাম্	কুৰুষ্ব	কৰৱৈ
দ্বিবচন	কুর্ব্বাতাম্	কুর্ব্বাথাম্	কৰৱাৱহৈ
বহুবচন	কুর্ব্বতাম্	কুৰুধ্বম্	কৰৱামহৈ

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অকুৰুত	অকুৰুথাঃ	অকুর্ব্বি
দ্বিবচন	অকুর্ব্বাতাম্	অকুর্ব্বাথাম্	অকুর্ব্বহি
বহুবচন	অকুর্ব্বত	অকুৰুধ্বম্	অকুর্ম্মহি

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কুর্ব্বীত	কুর্ব্বীথাঃ	কুর্ব্বীয়
দ্বিবচন	কুর্ব্বীয়াতাম্	কুর্ব্বীয়াথাম্	কুর্ব্বীৱহি
বহুবচন	কুর্ব্বীৰন্	কুর্ব্বীধ্বম্	কুর্ব্বীমহি

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	কৰিষ্যতে	কৰিষ্যসে	কৰিষ্যে
দ্বিবচন	কৰিষ্যেতে	কৰিষ্যেথে	কৰিষ্যাৱহে
বহুবচন	কৰিষ্যন্তে	কৰিষ্যধ্বে	কৰিষ্যামহে

অস্ ধাতু (পৰস্মৈপদী— থকা, to be, to exist)

পৰস্মৈপদ

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অস্তি	অসি	অস্মি
দ্বিবচন	স্তঃ	স্থঃ	স্বঃ
বহুবচন	সন্তি	স্থ	স্মঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অস্তু	এধি	অসানি
দ্বিবচন	স্তাম্	স্তম্	অসাৱ
বহুবচন	সন্তু	স্ত	অসাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	আসীৎ	আসীঃ	আসম্
দ্বিবচন	আস্তাম্	আস্তম্	আস্ব
বহুবচন	আসন্	আস্ত	আস্ম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	স্যাৎ	স্যাঃ	স্যাম্
দ্বিবচন	স্যাতাম্	স্যাতম্	স্যাৱ
বহুবচন	স্যুঃ	স্যাত	স্যাম

লৃট্

অস্ ধাতুৰ ৰূপ লৃট্ লকাৰত ভূ ধাতুৰ লৃটৰ ৰূপৰ নিচিনা হয়।

হন্ ধাতু (পৰস্মৈপদী— হত্যা কৰা, to kill)

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হন্তি	হংসি	হন্মি
দ্বিবচন	হতঃ	হথঃ	হন্বঃ
বহুবচন	ঘ্নন্তি	হথ	হন্মঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হন্তু	জহি	হনানি
দ্বিবচন	হতাম্	হতম্	হনাৱ
বহুবচন	ঘ্নন্তু	হত	হনাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অহন্	অহন্	অহনম্
দ্বিবচন	অহতাম্	অহতম্	অহন্ব
বহুবচন	অঘ্নন্	অহত	অহন্ম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হন্যাৎ	হন্যাঃ	হন্যাম্
দ্বিবচন	হন্যাতাম্	হন্যাতম্	হন্যাৱ
বহুবচন	হন্যুঃ	হন্যাত	হন্যাম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	হনিষ্যতি	হনিষ্যসি	হনিষ্যামি
দ্বিবচন	হনিষ্যতঃ	হনিষ্যথঃ	হনিষ্যাৱঃ
বহুবচন	হনিষ্যন্তি	হনিষ্যথ	হনিষ্যামঃ

বস্ ধাতু (পৰস্মৈপদী— বাস কৰা, to live)

লট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বসতি	বসসি	বসামি
দ্বিবচন	বসতঃ	বসথঃ	বসাৱঃ
বহুবচন	বসন্তি	বসথ	বসামঃ

লোট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বসতু	বস	বসানি
দ্বিবচন	বসতাম্	বসতম্	বসাৱ
বহুবচন	বসন্তু	বসত	বসাম

লঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	অৱসৎ	অৱস	অৱসম্
দ্বিবচন	অৱসতাম্	অৱসতম্	অৱসাৱ
বহুবচন	অৱসন্	অৱসত	অৱসাম

বিধিলিঙ্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বসেৎ	বসেঃ	বসেয়ম্
দ্বিবচন	বসেতাম্	বসেতম্	বসেৱ
বহুবচন	বসেয়ুঃ	বসেত	বসেম

লৃট্

	প্রথম পুৰুষ	মধ্যম পুৰুষ	উত্তম পুৰুষ
একবচন	বৎস্যতি	বৎস্যসি	বৎস্যামি
দ্বিবচন	বৎস্যতঃ	বৎস্যথঃ	বৎস্যাৱঃ
বহুবচন	বৎস্যন্তি	বৎস্যথ	বৎস্যামঃ

৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ অন্তত আমি—

- সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা ধাতুসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হ'লোঁ।
- ধাতুৰ লক্ষণ, ভাষাত ইয়াৰ প্রয়োজনীয়তা, ইয়াৰ বিভক্তি সমূহৰ বিষযেও জানিব পাৰিলোঁ।
- তদুপৰি ধাতুৰ প্রকাৰভেদ, ধাতুৰ ৰূপৰ লগত পুৰুষৰ সম্বন্ধ, ক্রিয়াৰ কাল আৰু ল-কাৰৰ বিষয়ে জানিলোঁ।
- ইয়াৰ পিছত অষ্টাদশ ধাতুবিভক্তি, গণসমূহৰ নাম আৰু বিভিন্ন গণৰ অন্তর্ভুক্ত পৰস্মৈপদী আৰু আত্মনেপদী ধাতুৰ ৰূপবোৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলোঁ।

৭.৭ অধিক জানিবলৈ

১) চক্রৱর্তী, মহেশ্বৰ (১৯৭৪); *সংস্কৃত ব্যাকৰণ প্রৱেশিকা*; গুৱাহাটী ঃ অসম ৰাজ্যিক পাঠ্যপুথি প্রণয়ন আৰু প্রকাশন নিগম লিমিটেড্।

২) বিদ্যাসাগৰ, ঈশ্বৰ চন্দ্র; *সমগ্র ব্যাকৰণ— কৌমুদী*; কলিকতা ঃ দেৰ সাহিত্য কুটীৰ প্রাইভেট লিমিটেড্।

৩) ভট্টাচার্য্য, হৰিচন্দ্র (১৯৯৬); *সংস্কৃত ব্যাকৰণ প্রভা*; গুৱাহাটী ঃ বৰুৱা এজেন্সি।

৪) শর্মা, গিৰিধৰ (১৯৮৮); *Sanskrit Grammar Composition & Translation*; গুৱাহাটী ঃ ৰাধা প্রকাশন।

৫) শাস্ত্রী, খগেন্দ্র নাথ (১৯৮৫); *সংস্কৃত প্রৱেশ ব্যাকৰণ*; গুৱাহাটী ঃ গ্রন্থপীঠ।

৭.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন ঃ (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ ঃ সংস্কৃত ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা ধাতুৰ বিষয়ে এটি টোকা লিখক।

খ) চুটি প্রশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ২ ঃ ল-কাৰ বুলিলে কি বুজায়? পৰস্মৈপদত ব্যৱহাৰ হোৱা পাঁচটা ল-কাৰৰ ধাতুবিভক্তিবোৰ লিখক।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ ঃ ভূ, সেব্, হন্, অস্, দিব্, শী, অদ্, শ্রদ্, কৃ ধাতুৰ ৰূপবোৰ লিখক।

*** ***** ***